

i zwęglań oraz gruba warstwa nasypów, która okryła schody do tego stopnia, że miejscowa ludność zupełnie zapomniała o ich istnieniu i na warstwie nasypów wybudowała prymitywną posadzkę, po której potem biegła droga od wsi do cerkwi.

Drugą część murów obronnych (mur II) w okresie wstępnych badań uchwycono jedynie w stronie południowej i zachodniej. Od południa mur leży na skraju drogi, w rejonie S-W wspina się na wzgórze cerkiewne i biegnie obok muru I, dalej łączy się z nim i u stóp wzgórza urywa się nagle.

Wymiary jego, sposób budowania, zaprawa są analogiczne. Jest on współczesny całemu sy-

stemowi obronnemu. Wyjaśnić pozostaje dalszy jego przebieg w kierunku N-W i N-E oraz przebadac teren leżący niżej wzgórza cerkiewnego zawarty między murami. Wykopaliska prowadzone w tym rejonie dadzą prawdopodobnie odpowiedź na szereg dotychczas nie dość jasnych problemów dotyczących systemu obronnego i rozplanowania części gospodarczo-mieszkalnej. Być może tu właśnie wystąpi materiał, który by odpowiadał chronologicznie architekturze tego ciekawego obiektu. Przyszłe badania archeologiczne a być może źródłowe i ikonograficzne ściślej sprecyzują datę powstania, rozwoju i upadku tego obiektu.

Przypisy:

¹ A. Kunysz, *Powierzchniowe i zwiadowcze badania archeologiczne w powiecie przemyskim w roku 1964*, Sprawozdanie Rzeszowskiego Ośrodka Archeologicznego za rok 1964, Rzeszów 1964, s. 52, 53; P. Kaczanowski i A. Koperski, *Wyniki badań powierzchniowych przeprowadzonych w powiecie przemyskim*, Sprawozdanie Rzeszowskiego Ośrodka Archeologicznego za rok 1965, Rzeszów 1966, s. 127; tamże, E. Pudełko, *Ratownicze badania archeologiczne w Sierakościach, pow. Przemyśl*, s. 62-65.

² T. Akamit, *Badania archeologiczne osady neolitycznej w Kormanicach, pow. Przemyśl*, Sprawozda-

nie Rzeszowskiego Ośrodka Archeologicznego za rok 1965, Rzeszów 1966, s. 23-27, tam dalsza literatura.

³ Wg datowania podanego przez dr J.T. Frazikę z Krakowa.

⁴ Not. prasowa „Nowiny Rzeszowskie” z dn. 9.VIII. 1966 r. (nr 187), s. 3.

⁵ Dokładne sprawozdanie z wyników prac antropologicznych na tym stanowisku, opracuje mgr A. Malinowski z UAM w Poznaniu.

⁶ Drugie wejście wg relacji innych, miało znajdować się pod płytami posadzki przedsionka w zachodniej stronie cerkwi. Danych tych nie sprawdzono.

Józef Tomasz Frazik

Wstępne badania architektoniczne cerkwi w Posadzie Rybotyckiej pow. Przemyśl

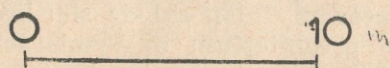
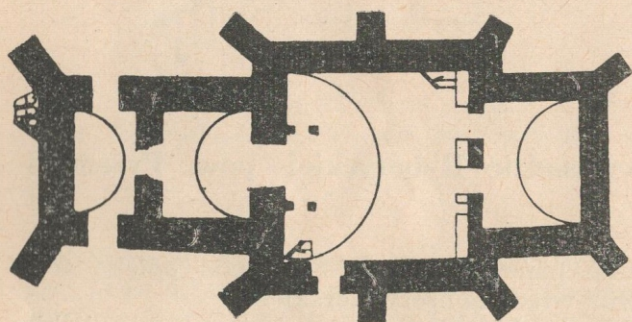
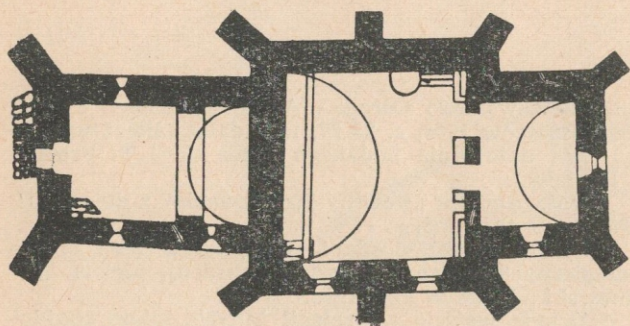
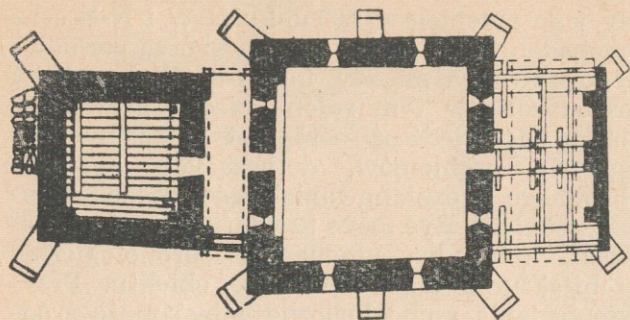
Wprawdzie cerkiew grecko-katolicka p. w. św. Onufrego w Posadzie Rybotyckiej posiada parę wzmianek w literaturze, poświęconej głównie krajoznawstwu i turystyce¹, nie była jednak dotąd przedmiotem szczegółowego studium. Dopiero ostatnie prace inwentaryzacyjne, konserwatorskie, a przede wszystkim odkrycie dobrze zachowanych fresków ruskich z XVI w.(?) spowodowały potrzebę bliższego poznania obiektu oraz jego otoczenia. Między innymi w związku z tym w r. 1966 przeprowadzono wokół cerkwi badania archeologiczne i antropologiczne², a autor niniejszej notatki podjął na prośbę mgr A. Kunysza także badania architektoniczne samej budowli. I choć prace na tym odcinku zostały ograniczone ze względów obiektowych wyłącznie do wstępnych, niemniej przyniosły pewne interesujące wyniki, które zasługują na notatkę.

Według tradycji cerkiew pochodzi z 1 połowy w. XVI i jest fundacją Stanisława Herburt, kasztelana lwowskiego. Pierwotnie przy cerkwi istniał monastyr bazyliński, przeniesiony w okresie późniejszym do Dobromila. Według innej, również źródłowo niesprawdzonej wiadomości, obiekt w okresie reformacji miał służyć za zbór ariański. Obecnie wnętrze pozbawione swego wyposażenia jest zamknięte, nieużytkowane, a obiekt stanowiący włas-

ność państwa znajduje się pod opieką GRN oraz władz konserwatorskich.

Budowla usytuowana jest na niewielkim wzgórzu, otoczonym od południa i wschodu doliną rzeki Wiar, od północy doliną dopływu Wiaru, od zachodu zaś sztucznym przekopem. Na orientowany plan składa się: krótkie, prostokątne prezbiterium o wymiarach wnętrza 3,36×4,34 m, prawie kwadratowa, szersza i znacznie wyższa nawa długa na 6,30 m i szeroka na 6,40 m oraz znajdująca się od zachodu stosunkowo wąska i wydłużona część prostokątna mieszcząca niewielki babiniec o wymiarach 3,00×3,60 m oraz kruchtę o wymiarach 2,12×3,50 m. Dwie ostatnie lokalności stanowią przyziemie kwadratowej wieży, nie związanej górą z korpusem (por. plany, Ryc. 1 i 2). Kruchta od północy i południa otwarta jest niskimi arkadami, zamkniętymi nieco spłaszczonymi łukami półkolistymi. Stąd przez prostokątne drzwi jest wejście do nieoświetlonego babińca, otwartego na nawę półkolistą arkadą.

Drugie wejście do cerkwi znajduje się w południowej ścianie korpusu; jest prostokątne i zamknięte górą łukiem koszowym. Prezbiterium oddzielone zostało od nawy ścianą o dwu niesymetrycznie umieszczonych przejściach. Nawę oświetlają dwa prostokątne, zamknięte

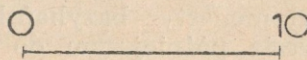
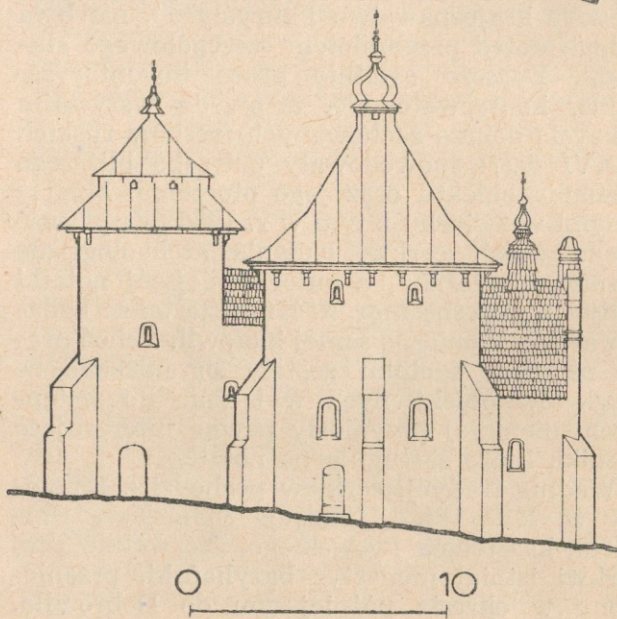
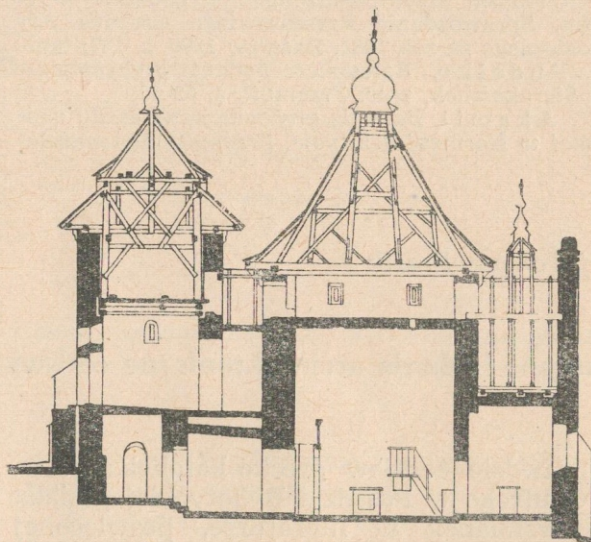
Ryc. 1. Posada Rybotycka pow. Przemyśl. Cerkiew, rzut I, II i III.

Według pomiaru M. Pogana (PKZ — Kraków) 1966
opr. R. Frazikowa

łukiem spłaszczonym, rozglifione zewnątrz i wewnątrz okna znajdujące się w ścianie południowej, prezbiterium również dwa, tylko nieco mniejsze, lecz o tym samym, jak poprzednie kształcie, umieszczone po jednym w ścianie wschodniej i południowej. Wszystkie lokalności przyziemia nakryte są sklepieniami kolebkowymi.

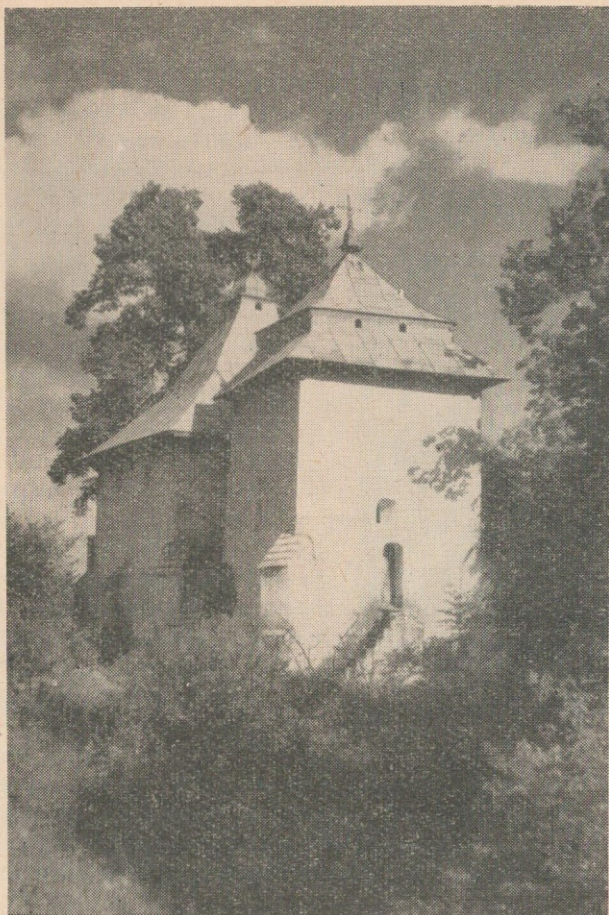
Górna kondygnacja części zachodniej, wieżowej, oraz poddasze nawy, która posiada wysoką ścianę kolankową, pełniły pierwotnie funkcję obronną. Na I piętrze wieży dostępnej od zachodu po zewnętrznych, kamiennych schodach, oraz poprzez wejście o spłaszczonym łuku (Ryc. 3), znajduje się kwadratowa lokalność

nakryta prymitywną, drewnianą powalą, oraz połączone z nią prześwitem arkadowym krótkie pomieszczenie sklepienie kolebkowo. Wnętrze oświetlają nieduże, lecz bardzo rozglifione z obu stron, zewnątrz i wewnątrz strzelnice, zamknięte górą półkoliście; w części kwadratowej istnieją dwie; po jednej na osi ściany południowej i północnej zaś w części sklepionej tylko jedna od południa (Ryc. 4). Z kondygnacji tej prowadziło niegdyś zejście na chór muzyczny (obecnie jest zamurowane) oraz drewniane schody na drugie piętro, ograniczone wyłącznie do rzutu kwadratu, nie posiadające żadnych otworów z wyjątkiem przejścia na poddasze mieszczące się nad częścią krótką sklepioną, a stąd poprzez następny otwór na obronny strych nawy, gdzie w wysokiej ścianie kolankowej znajduje się osiem strzelnic — po dwie z każdej strony — oraz przejście na strych nad prezbiterium. Strzelnice nad nawą są nieco inne, niż w części wieżowej, szersze i zamknięte górą płasko (por. Ryc. 5). W ścia-

Ryc. 2. Posada Rybotycka pow. Przemyśl. Cerkiew, przekrój podłużny i elewacja południowa.

Według pomiaru M. Pogana (PKZ — Kraków) 1966
opr. R. Frazikowa

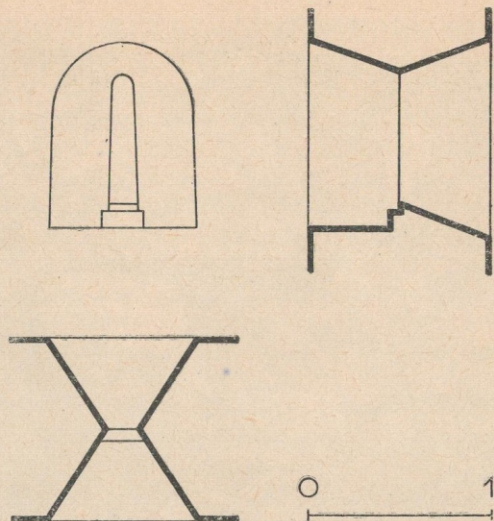
Ryc. 3. Posada Rybotycka pow. Przemyśl. Cerkiew, widok od strony północno-zachodniej.

Fot. M. Kornecki 1956

nie szczytowej prezbiterium znajdują się także dwie zupełnie małe strzelnice nierozgłifione, o uskokowym zamknięciu górą (por. Ryc. 6).

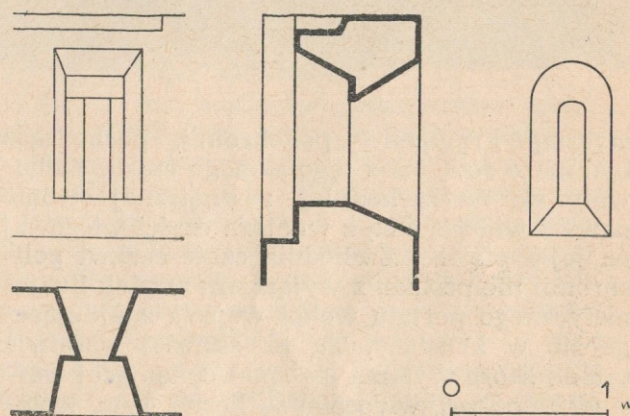
Na zewnątrz wszystkie naroża budowli opięte są wydatnymi uskokowymi szkarpami, które podpierają także na osiach południową i północną ścianę korpusu. Nad wschodnią ścianą prezbiterium znajduje się szczyt o cechach gotycko-renesansowych, schodkowy ze sterczynami zwieńczonymi ćwierć lub półkoliście. Sterczyna na osi jest ośmioboczna i posiada fryz z cegły kładzionej rębem. Nad prezbiterium jest dach siodłowy pobity gontem z wieżyczką zwieńczoną daszkiem namiotowym z kopułką gontową. Nawa znacznie wyższa od prezbiterium, o charakterze masywnej wieży, nakryta jest wysokim dachem namiotowym, krytym blachą oraz zwieńczonym kopułką. Wydatny okap wspiera się na drewnianych kroksztynach.

Wieża o ścianach nieznacznie zwężających się ku górze, połączona z nawą za pomocą niższej części nakrytej daszkiem siodłowym, posiada dach namiotowy łamany, polski, pobity blachą. Zewnątrz do niedawna cała cerkiew była tynkowana, obecnie tynk w wielu miejscach odpada. We wnętrzu, w nawie i prezbiterium zaczęto odsłaniać spod szeregu warstw późniejszych pobiał doskonale zachowaną polichromię ruską, pochodzącą głównie z XVI w.(?) i posiadającą niewątpliwie dużą wartość arty-

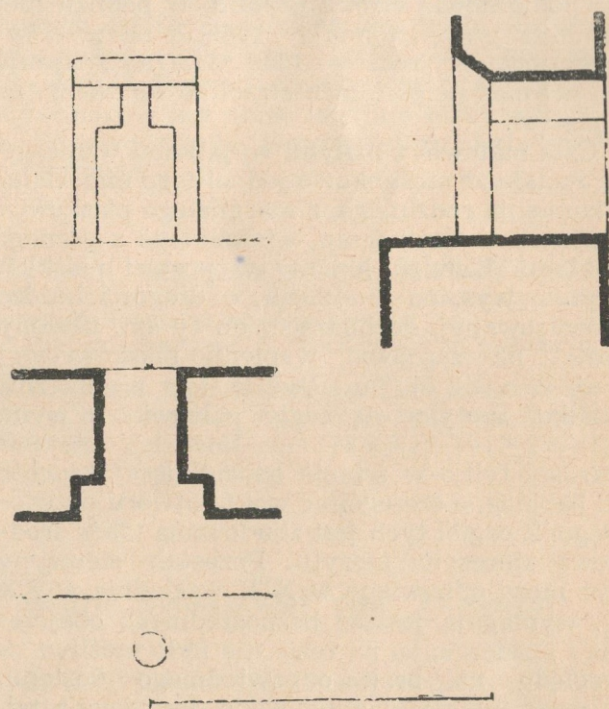
Ryc. 4. Posada Rybotycka pow. Przemyśl. Cerkiew, strzelnica na I piętrze wieży.

Według pomiaru J. T. Frazika rys. R. Frazikowa

Ryc. 5. Posada Rybotycka pow. Przemyśl. Cerkiew, strzelnica nad nawą.

Według pomiaru J. T. Frazika rys. R. Frazikowa

Ryc. 6. Posada Rybotycka pow. Przemyśl, Cerkiew, strzelnica w szczycie.

Według pomiaru J. T. Frazika rys. R. Frazikowa

Ryc. 7. Posada Rybotycka pow. Przemyśl. Cerkiew, układ kamieni w licu południowej ściany prezbiterium.

Fot. J. T. Frazik 1966

styczną. Fragmenty polichromii, pochodzące być może również z tego samego czasu, zachowały się na zachodniej, zewnętrznej stronie nawy i widoczne są z wnętrza części wieżowej na jej I piętrze. Zachodnia część cerkwi polichromii nie posiada z wyjątkiem resztek iluzjonistycznego portalu wokół wejścia znajdującego się w kruchcie. Tu na starszej warstwie tynku, która wylania się spod opadającej warstwy młodszej, widoczne są liczne, ryte, łacińskie, ruskie a nawet mieszane podpisy i napisy okolicznościowe oraz daty, z których najstarsza — 1506 — zanotowana została na marginesie południowej strony portalu; w pobliżu niej czytelna jest następna — 1563, a na przeciwległej ścianie trzecia — 1589. Graffity znajdują się również na ościeżach strzelnic we wieży, na I piętrze.

Cała budowla z małymi wyjątkami wzniesiona została ze stosunkowo jednolitego materiału, z kamienia rodzimego, z marglistego piaskowca o silnym uwarstwieniu, wydobytego z górnego pokładu. Kamień łamany w postaci płaskich płyt, o wys. od 4—12 cm, o długości bardzo zróżnicowanej, dochodzącej do 60 cm, ułożony został na zaprawie wapienno-piaskowcowej (por. Ryc. 7 i 8). Tu i ówdzie, lecz niezmiernie rzadko, spotyka się cegły palcówki o wym. $7,2-8,2 \times 14-14,5 \times 27$ cm. Ilość ich znacznie wzrasta tylko w ścianie oddzielającej kruchtę od babińca, a szczególnie wokół otworu drzwiowego. Z cegieł tych jest zbudowana także środkowa sterczyna szczytu. Pozostałe sterczyny być może odnawiane w XIX względnie w XX w. wymagają jeszcze bezpośredniego obejrzenia i zbadania, co na razie nie było możliwe ze względu na brak odpowiedniego dostępu. Z cegły palcówki zbudowana jest ściana oddzielająca prezbiterium od nawy, zaś górna część arkady na I piętrze wieży z niepalcówki $7 \times 15 \times 20-30$ cm.

Wszystkie sklepienia wzniesiono z analogicznych kamieni, jak ściany. Z tego samego materiału są także schody prowadzące na wieżę. Badania styków pomiędzy poszczególnymi czło-

Ryc. 8. Posada Rybotycka pow. Przemyśl. Cerkiew, układ kamieni w licu szkarpy znajdującej się przy północnej ścianie korpusu.

Fot. J. T. Frazik 1966

nami wykazały, że prezbiterium jest integralnie związane z nawą, natomiast między nawą a częścią zachodnią istnieje od samego dołu spoina pionowa, a w niej bardzo cienka warstwa twardego tynku z pobiałą. Tynk, zachowany dobrze głównie w wyższych partiach, leży na zachodnim murze korpusu w samej szczelinie oraz poza nią. Fakt ów jest dowodnym i jednoznacznym świadectwem, że część zach. została dobudowana do wcześniejszej dwuczłonowej cerkwi murowanej, co nie wyklucza istnienia pierwotnie członu trzeciego jako drewnianego.

Wszystkie szkarpy są związane integralnie z murami obwodowymi i jedynie w swych górnych warstwach pochodzą z późniejszych remontów. Schody na wieżę zostały dostawione później. Starsze i młodsze przeróbki wykazuje arkada, oddzielająca na I piętrze we wieżę część sklepioną od krytej stropem; o młodszych świadczy cegła niepalcówka, zaś o starszych wyłamany, choć otynkowany mur, który wymaga szczegółowego zbadania. Być może, że arkada jest tu elementem wtórnym. Również bliższego określenia oczekuje czas, w którym zamurowano otwór prowadzący z części wieżowej na drewniany chór nawy. Prace na tym odcinku muszą być połączone z działalnością konserwatorów malarzy, bowiem na wypełnieniu otworu może znajdować się polichromia.

Interesujących danych dostarczyły badania przeprowadzone w strefie poddasza nad prezbiterium. Stwierdzono przede wszystkim, że szczyt jest tworem pochodzącym niewątpliwie z XVI w. i że środkowa sterczyna jest pierwotna. Pozostałe sterczyny wymagają dalszych badań. Następnie: obecny dach posiada nieco wyżej położoną kalenicę. Poprzedni był niższy, zaś sam szczyt w części widocznej nad dachem był malowany ochrą zmieszaną ze sienią i ozdobiony białymi paskami imitującymi spoiny boinii. Na wschodniej ścianie korpusu zachował się negatyw pierwotnego styku dachu prezbiterium ze ścianą nawy, w formie nisko ściętego, nietynkowanego trójkąta, podczas gdy pozostała powierzchnia ściany jest tynkowana.

Przypisy:

¹ Por. m.in. M. Kornecki, *Cerkiew obronna w Posadzie Rybotyckiej*, Ziemia, 1, 1956, s. 21. Ze starszej literatury naukowej należy wymienić: M. Kowalczyk, *Cerkiew pod wezwaniem św. Onufrego w Posadzie Rybotyckiej*, Sprawozdania Komisji do Badania Historii Sztuki w Polsce, V, 1896, s. LXXVIII—LXXX, z młodszej nieopublikowany jeszcze *Katalog Zabytków Sztuki w Polsce pow. przemyski*, sporzą-

Nie jest wykluczone, że prezbiterium posiadało dawniej dach mocno akcentujący odrębność członu wschodniego, podobnie, jak to miało miejsce w części środkowej i zachodniej.

Cerkiew jest ważnym zabytkiem sztuki z południowo-zachodniego pogranicza polsko-ruśkiego. Jej architektura stylistycznie bardziej okcydentalna, niż wschodnia, tkwi jeszcze w gotyku dzięki wydatnym szkarpom uskokowym, a fakt ten początkowo podkreślała jeszcze dwuczłonowość rzutu; węższego i niższego prezbiterium oraz szerszego i wyższego korpusu. Powstała jeszcze w XV w., a na początku XVI została przebudowana i jak wszystkim innym, a szczególnie murowanym budowlom stawianym na tym niespokojnym terenie, przypadła jej w udziale także funkcja obronna. Oprócz wymienionych i opisanych już strzelnic istniały zapewne nad wieżą i korpusem hurdyce albo izbice, dołem zaś niewielki cmentarz otoczony był murem, który osłaniał otwory okienne i wejściowe. Sądząc przez analogię, w murze tym oraz w murze opasującym monastyr i zabudowania gospodarcze znajdowały się również strzelnice.

O ile w województwie rzeszowskim zachowała się dość duża grupa kościołów inkastelowanych, pochodzących w większości z I połowy XVII w., jak: kościoły bernardynów w Rzeszowie, Leżajsku i Przeworsku, benedyktynów w Jarosławiu i Przemyślu, bożogrobców w Przeworsku, poddominikański i św. Ducha w Jarosławiu oraz inne — o tyle zabytek z Posady Rybotyckiej jest jedyną, i to dość wczesną na naszym terenie murowaną cerkwią obronną³. Obiekt zasługuje w pełni na pieczołowitą konserwację, w czasie której, a zwłaszcza przy odsłanianiu cennej polichromii, mogą być ujawnione ściślejsze dane do początków budowli np. w postaci tablicy fundacyjnej. Pewnych istotnych wiadomości może dostarczyć jeszcze kwerenda archiwalna podjęta przez mgr Z. Beiersdorfa w związku z przygotowaniem przez niego studium historycznym dla Wojewódzkiego Konserwatora Zabytków w Rzeszowie.

dzony w r. 1952 przez T. Chrzanowskiego, M. Korneckiego i J. Samka. Dziękuję autorom za udostępnienie maszynopisu.

² Por. sprawozdanie E. Pudełko w niniejszym tomie.

³ Murowane obronne cerkwie i monastery zachowały się w stosunkowo dużej ilości na terenie Podola i Wołynia.

Andrzej Malinowski

Badania antropologiczne cmentarzyska w Posadzie Rybotyckiej pow. Przemyśl

W miesiącach lipiec i sierpień 1966 roku prowadzone były antropologiczne i archeologiczne badania wykopaliskowe cmentarzyska szkieletowego przy XVI-wiecznej cerkwi obronnej w Posadzie Rybotyckiej pow. Prze-

myśl. W skład kompleksowej ekspedycji wykopaliskowej wchodził pracownicy i studenci Katedry Antropologii Uniwersytetu im. Adama Mickiewicza w Poznaniu w osobach mgr Andrzej Malinowski, mgr Jan Strzałko, labo-